

Academic Akademik
Literature Literatür

The Journal of Sosyal Bilimler
Social Sciences Araştırmaları
Research Dergisi

THE LEVANT HERALD GAZETESİNE GÖRE AFGANİSTAN ÜZERİNDE RUS- İNGİLİZ REKABETİ*

Ebru UYGUN

Tarih Bilimi Uzmanı, Ordu Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü
ebruuygn92@gmail.com

DOI : 10.29329/akalid.2023.592.4

Makale Geliş Tarihi : 23 Haziran 2023

Makale Kabul Tarihi : 23 Haziran 2023

Makale Sonuçlanma Tarihi : 09 Temmuz 2023

Makale Yayın Tarihi : 29 Aralık 2023

Sayfa Aralığı : 69-82

Ebru Uygun, “The Levant Herald Gazetesine Göre Afganistan Üzerinde Rus-İngiliz Rekabeti”, *Akademik Literatür Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (AKALİD)*, C. 1, S. 1, Aralık 2023, s. 69-82.

Öz

1 859-1878 arası, Ruslar ve İngilizlerin Türkistan ve Orta Asya üzerinde en yoğun rekabetin yaşandığı dönemdir. Bu yıllar özellikle Rusların Türkistan coğrafya-

* Bu çalışma Ebru Uygun, *İngiliz Gazetesi Levant Herald'e Göre Rusların Türkistan'ı İşgal Siyaseti (1859-1878)*, ODU. SBE. Ordu 2017 adlı yayınlanmamış Yüksek lisans tezin-den üretilmiştir.

sında yayıldıkları bir dönem olması ve İngilizlerin de Rusların yayımlama politikasını tedirginlikle izlemeleri dolayısıyla bu konular üzerine *The Levant Herald* gazetesinde çok sayıda makale yayınlanmıştır. *The Levant Herald* gazetesi, İngiliz politikasını yansıtan bir gazetedir. İlk olarak Fransızca ve İngilizce olarak yayımlanmaya başlayan gazete 1859 yılından itibaren İngilizce olarak yayım hayatına devam etmiştir. İstanbul'da haftalık olarak yayımlanan bu gazetede dönemin olayları ile ilgili ayrıntılı makaleler yer almaktadır. XIX. yüzyılda Rus-İngiliz rekabeti Balkanlardan Karadeniz ve Akdeniz'e, Kafkasya'dan İran, Türkistan ve Uzak Doğu'ya kadar geniş bir coğrafya üzerinde yoğun bir şekilde yaşandı. Bu rekabetin en yoğun ve uzun soluklu yaşandığı bölge Türkistan idi. Bu yüzyıla kadar Türkistan siyasetinde etkin rol oynayan Türk Devletleri; Hive, Hokand ve Buhara hanlıklarıydı. Afganistan ise Orta Asya'ya tamamen hâkim olmanın son ve stratejik noktasıydı. Rusların Türkistan hanlıklarına tamamen hâkim olması Büyük Britanya ile Rusya arasındaki rekabeti hat safhaya ulaştırdı. Bu rekabetin en yoğun yaşandığı ülke Afganistan oldu. Afganistan üzerinden Rusların Türkistan-Hindistan yolunu İngilizlerin ise Türkistan'ın güvenliğini tehdit eder hale gelmesi tarihi süreç boyunca devam etti. Bu rekabet birçok basın ve yayına konu oldu. Ruslar ve İngilizlerin Türkistan ve Orta Asya üzerine en yoğun rekabetin yaşandığı 1859-1878 döneminde bu hususta Levant Herald gazetesinde çok sayıda makale yayınlandı. Bu çalışmaya Levant Herald gazetesinde yayımlanan makalelerdeki Afganistan üzerine yaşanan İngiliz Rus Rekabeti konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Türkistan, İngiltere, Rusya, Afganistan, Herald.

According to the Levant Herald Newspaper, the Russian-British Competition on Afghanistan

Abstract

The period 1859-1878 was the period when the Russians and British had the most intense competition in Turkistan and Central Asia. Many articles were published in the Levant Herald newspaper in these years, especially since the Russians were in a spreading period in the Turkistan region and the British were uncomfortably watching the Russian expansionism policy. Levant Herald is a newspaper that reflects British policy. The newspaper, first published in English, continued to publish in English since 1859. The newspaper published in Istanbul on a weekly basis contained detailed articles on the events of that period. During the 19th century, Russian-British competition was intensely experienced on a wide geography from Balkans on the Black sea and Mediterranean, from the Caucasus to Iran, Turkestan and the Far East. The most intense and long period region of this competition was Turkestan. The Turkish States, which played an active role in Turkestan politics until this century were Hive Hokad and Buhara Khanates. Afghanistan was the last strategic point to be fully dominant in Central Asia. The fact that the Russians were fully dominant in the Turkestan khanate brought the competition between Great Britain and Russia to the highest level. The most intense region of this competition was Afghanistan. Throughout history, the Russia threatened the security of the road to Turkestan – India. On the other hand the British continued to threaten the security of Turkestan,

over the Afghanistan. This competition has been the subject of many press and publishing. In the period of 1859-1878 when Russians and British had the most intense competition on Turkestan and Central Asia, numerous articles were published on this subject in the Levant Herald. This study has been the subject of the British-Russian rivalry which took place in Afghanistan in the articles published in the Levant Herald Newspaper.

Key Words: Central Asia, Turkestan, Russia, England, Afganistan.

Giriş

Çarlık Rusya'sının hanlıkları tamamen ilhak ettikten sonra idari olarak bu üç hanlığı (Hive, Hokand, Buhara) 11 Temmuz 1867 tarihinde Türkistan Askeri Valiliği bünyesinde topladı. Askeri Valiliğe General Kaufman tayin edildi. Kendisine her türlü hareket serbestisi verildi. Türkistan Eyaleti Askeri Valiliği'nin güneyinde yakın bir mesafede Afganistan'ın en meşhur ve büyük şehirleri olan Kabil, Herat ve Kandahar bulunmaktaydı.¹ Hanlıkların işgali sonrasında Avrupa siyasetinde ve kamuoyunda bu toprakların da Ruslar tarafından ele geçeceğine dair genel bir kanı ortaya çıktı. Ruslar hanlıkların işgali öncesinde ticaret yollarının güvenliği için hanlıklara muhtaç olduğu gibi şimdi de Afgan kabilelerine muhtaçtı. Bu Ruslar için benzer bir bahane oluşturdu.² İngiliz Hindistan Valiliği'ne sınır bir coğrafyada yer alan Afganistan bu tarihe kadar Hintlilerle iyi ilişkiler içinde oldu. Ruslar, yeni komşuları üzerinde bir düşünce geliştirmeden önce Türkistan'da hayli tahkimat yapmak zorundaydılar. 26 Nisan 1865 Tarihli Levant Herald gazetesinde *Rusların büyük dağları aşarak Afganistan'ı ele geçirmeleri oradan da Hindistan'a inmeleri Meşhur General Hannibal'ın Alp'leri aşarak İtalya'ya girmesi gibi bir şey olurdu* şeklinde ifade edilmekteydi. Halbuki İngilizler, bu hamleyi imkânsız görürken, bu esnada Rus Generaller, çoktan Peşaver'e doğru yola koyulmuş bulunuyorlardı.³

Rusların Türkistan hanlıklarına tamamen hâkim olması Rus ve İngiliz Hindistan'ının sınırını birbirine daha da yakınlaştırdı. Büyük Britanya ile Rusya arasındaki rekabeti hat safhaya ulaştırdı. Bu rekabetin en yoğun yaşandığı ülke Afganistan oldu. Afganistan üzerinden Rusların Türkistan-Hindistan yolunu İngilizlerin ise Türkistan'ın güvenliğini tehdit eder hale gelmesi tarihi süreç boyunca devam etti. 18 Eylül 1868 tarihli Levant Herald gazetesinde Afganistan'ın İngilizler açısından önemi üzerinde durulmaktaydı.

¹ "The Russian Defeat in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 170.

² "The Russian Defeat in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 170.

³ "The Russian Defeat in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 170.

Buhara'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve Afganistan'da son zamanlarda yaşanan iç karışıklıklar, sıranın Afganistan ve Hindistan'a geleceğine dair korkulara ve tartışmalara neden oldu. Rus genişlemesi ve sömürgeciliğinin Seyhun'un güneyine kadar sarkması İngiliz Hindistan'ı ve Avrupa devletleri ve kamuoyunun gözünde çok önemli hadiseler olarak görülmekte Rusların Balkanlar'da ilerlemesiyle eş değer tutulmaktaydı. Ruslar, kışkırttıkları yerel kabilelerle ilerleme politikası benimsediler.⁴ İngilizlerin en çok korktukları husus Rusların Afganistan'ı ele geçirerek İngiliz Hindistan'ına doğrudan komşu olmasıydı. Bu durumda İngilizler ile Rusların gelecekte karşılaşmaları kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Rusların Orta Asya'daki fetih seli ve hanlıkları işgal etmeleri yeni bir Doğu Sorunu'nu ortaya çıkardı. Avrupalı diplomatların yarım yüzyıl boyunca meşgul olacakları bir meseleyi ortaya çıkardı.⁵ En önemli soru Rus ilerlemesinin nerede duracağına dairdi. Ruslar, Afganistan'a doğru ilerleyeceklerine dair herhangi bir işaret ya da sinyal verseler de bunu bizzat kendileri dile getirmediler. Bu bağlamda İngilizler, Ruslar karşısında acziyet içerisinde kalmamak için Ruslar için Afganistan'da bir bariyer oluşturma yoluna gittiler. XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyıl Ruslarla İngilizlerin Afganistan üzerine kıyasıya rekabetlerine sahne oldu.

1. Afganistan Üzerinde Rus İngiliz Rekabeti

XIX. Yüzyıldan itibaren Afganistan diğer Orta Asya hanlıklarında olduğu gibi birçok sorunla karşı karşıya idi. Afganistan, öncelikle İran'ın baskısı ve Sihlerin⁶ Pencab'da yayılması gibi sorunlarla karşı karşıya iken daha sonra Rusya ve Büyük Britanya'nın nüfuz mücadelesine maruz kaldı. 1818'den 1830'lu yıllara kadarki sürece iki büyük Peştun kabilesi olan Sadozai ve Barikzai/Barukzai adlı kabileler arasında savaşlar damgayı vurdu. Bu kabileler aynı zamanda Afgan Hanı Dost Muhammed Han'a karşı da çatışma halindeydi. Dost Muhammed Han bu tarihlerde bir yandan kabile savaşları diğer yandan da İngiliz baskısı arasında kaldı.⁷ İngiltere, Hindistan'ın uzantısı ve Orta Asya'nın kapısı olarak gördüğü Afganistan'a saldırı girişiminde bu-

⁴ "Russian Progres in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 16 September 1868, s. 242.

⁵ "Russia and Central Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 29 July 1868, s. 186.

⁶ Sihizm adında bir kült ya da inancın takipçilerine verilen ad.

⁷ J. A. Norris, *The First Afghan War 1838-1842*, Cambridge University Press, Cambridge 1967, s. 16.

lundu. İngilizlerin Afganistan'a saldırı girişiminde buldukları 1838 yılında Horasan adı ile bilinen bu ülkenin adı bu tarihten sonra Afganistan olarak anılmıştır. İngilizler 1838 Kasımında hanedan savaşlarından dolayı epeyce zayıflamış olan Afganistan'a karşı savaş başlattılar. Ancak Afganlar İngilizlere kolay boyun eğmediler. Çok geçmeden 1840 yılında Afganistan halkı İngiliz işgalcilere karşı ayaklandı ve 1842'ye kadar İngilizleri Kabil'den çıkarmayı başardı. İngilizler Afganlar karşısında yenilgiye uğrasalar da bu tarihten sonra Kabil yönetiminde etkili olmayı sürdürerek kendilerine bağlı idarecileri desteklemeye devam ettiler.⁸ İngilizlerin bu yenilgisi, İngiliz basınında ve kamuoyunda asırlarca telafisi olmayan bir hata olarak görüldü. Afganistan'ın aşiretlerin idaresine terk edilmesinin, Afganistan'ı her daim iç çatışma ve kaos ortamına sürüklediği ifade edilmekteydi.⁹ İngilizler, Afganistan'a yönelik kazandıkları tecrübeleri Rusların olası Afganistan işgali üzerine kullanma yoluna gideceklerini 2 Eylül 1868 tarihli *Levant Herald*'da belirtmekteydiler. Buna göre Afganlar kendi aralarında daima iç çekişme ve çatışma halinde bir toplumsal yapıya sahipti. Bu çatışmalarda kaybeden taraf her zaman İngilizlerin müdahalesini kabul edecektir. Eğer İngilizler, Afganistan'a girmek isterse bu sayede her zaman İngilizlerle iş birliği içerisinde hareket edecek yerli hizipler bulabilecektir. İngilizlerin, Afganistan'ı ele geçirmeye yönelik planları varsa bunu bizzat Afganlara yaptırmalıdır. Rusların Afganistan'ı işgal etmeleri durumunda, İngilizler, Rusları buradan çıkarmak için Afgan muhaliflerle ittifak kurup bunu yine onlara yaptırmalıdır. Bu mükemmel bir plan olacaktır. İngilizlerin bu savaşa bizzat katılmaları, İngilizlerin sahip oldukları drenaj kaynakları üzerinde ziyadesiyle ve telafisiz maliyeti olabilirdi. İngiliz Hindistan valisi Sir John Lawrence ve danışmanları İngilizlerin Afganistan'a bizzat müdahale etmesi ve Ruslarla savaşmasından doğacak zarar yerine düşmana terk etmenin daha az maliyetli olacağını öngörmekteydi. İngilizler her şeyden önce kendi sınırları içerisinde yani dominyonlarda dikkatlerini sömürge kaynaklarını korumaya çevirmeli, bütün kuvvetlerini buna göre her sezon hazır bulundurmalıydı.¹⁰

⁸ A. Yeğin, *Afganistan Siyasetini Anlama Klavuzu*, s. 17-18.

⁹ W. Dalrymple, *Return of a King the Battle for Afghanistan*, Bloomsbury Publishing London, New Delhi 2013, s. 493

¹⁰ "Russia in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 2 September 1868, s. 234.

İngilizlerin politikası Rusların tavrına göre şekillenecekti. Eğer Afganistan'a geçmek isterlerse bu şüphesiz onlara çok pahalıya mal olabilirdi. Ancak Afganistan, Hindistan gibi İngilizlere bağlı bir valilik olmayıp bağımsız bir ülkedir. Her şeyden önce İngilizler tarafından Afganlara özgürlüğün propagandası yapılmalıydı. Afganlar, Ruslara karşı direnmelerinde destek-siz bırakılmamalıdır. İngilizler, günün birinde muhakkak gerçekleşecek olan Rusların Afganistan işgaline karşı Afganları uyarmalıdır ya da başka bir ifadeyle Ruslara karşı Afganların, İngilizler tarafından destekleneceğine dair güvence vermelidir.¹¹

2. İngiliz Hindistan Valiliği'nin Afganistan'ı İşgal Girişimleri (1838, 1878-1880)

İngilizlerin Afganistan'ı işgal planı henüz Rusların hanlıkları işgalinden çok öncelere dayanmaktadır. Ticari, askeri yollar, nüfus bilgileri ve siyasi haberler konusunda güvenilir istihbarat toplama peşinde koşan İngilizler Afganistan'a elçiler gönderdiler.¹² İngiliz elçi Burnes, Rusların geleceğe yönelik Türkistan ve Afgan planlarını öğrenmiş olacak ki heyetin Hindistan'a dönmesinden kısa bir süre sonra İngilizler, Afganistan'ı işgal için hazırlıklara başladılar. İngilizler, 1838 Kasımı'nda iç savaşlardan dolayı epeyce zayıflamış olan Afganistan'a o zamanki adıyla Horasan'a saldırdılar. Hatta Şah Şuca'yı emir dâhi seçtirdiler. Ancak Afganların tabiat itibariyle asi bir millet olmaları işgalci İngiliz ordularını hayli zorlamış, asayiş ve kontrolün sağlanması imkânsız hale gelmişti. Nihayet 1840 yılında ayaklanan Afganlar, İngilizleri uzun süre dönmek üzere Afganistan'dan çıkarmışlardı. İngilizlerin bu yenilgisi, İngiliz basınında ve kamuoyunda asırlarca telafisi olmayan bir hata olarak görüldü. Afganistan'ın aşiretlerin idaresine terk edilmesi, Afganistan'ı her daim iç çatışma ve kaos ortamına sürüklediği ifade edilmekteydi.¹³ Bu kez durum daha da endişe verici ve kritik bir hal almıştı. Ruslar hanlıkları işgal etmiş ve Afgan Han'ı Şir Ali Han ile münasebete geçmişlerdi. Bu bağlamda Afgan Hanı Şir Ali Han, Rus heyeti kabul ederek Ruslar ile anlaşma bile imzalamıştı. İngiliz Hindistan Valiliği Rus-Afgan yakınlaşmasını yakından takip etmekte ve teyakkuzda beklemekteydi. İngilizler için beklenen ikinci fırsat 1877-1878 Osmanlı Rus

¹¹ "Russia in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 2 September 1868, s. 234.

¹² Steven Sabol, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356313&/Orta-Asyada-Rus-%C4%B0ngiliz-Rekabeti-/-Do%C3%A7.-Dr.-Steven-Sabol->, Erişim Tarihi 09. 04. 2017.

¹³ Dalrymple, *Return of a King the Battle...* s. 493.

Harbi'nde ortaya çıktı. Bu harp İngilizler için fırsat olarak telakki edildi. Aynı zamanda daha önceki yenilginin telafisi için de imkân doğurdu. İngilizler, Afganistan'ı ele geçirebilmek için Ekim 1878 yılında ikinci defa teşebbüste bulundular.¹⁴ *The Civil and Military Gazette of Lahore* adlı gazeteye göre General Haines komutasında 35.000 kişiden oluşan askeri birlik Peşaver'de bekletilmekteydi. Bu birlik daha sonra takviye edildi. Daha sonra İngiliz kuvvetleri Afgan ordularını topçu atışına tutarak önemli başarılar elde etti. Kandahar'ın ele geçirilmesini kolaylaştıran Afgan kasabaları ele geçirildi.¹⁵ Bu esnada Şir Ali Han Ruslardan yardım ve medet ummaktaydı.

Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunan Ruslar ise Afganların bağımsızlıklarına saygı duyduklarını ülkelerine İngilizleri sokmamaları yönünde telkinlerde bulunuyorlardı. Şir Ali Han, İngilizlere karşı Rus General Kaufman ile sürekli irtibat halindeydi ve Ruslardan her türlü desteği görüyordu.¹⁶ Şir Ali Han, İngilizlere karşı başarısız olacağını anlayınca kaçmayı tercih etti. 1879 yılında öldü. İngilizler, Ali Han'ın oğlu Yakup Han'ı tahta getirdiler. 26 Mayıs 1879 yılında Gendomak Anlaşması ile Afganistan topraklarının önemli bir kısmını kaybetti. Ancak Kabil halkı işgalci İngiliz ordusuna karşı bir kez daha ayaklandı. İngiliz işgalinin 1880'de sona ermesinden sonra daha önce amcası Şir Ali Han'a yenilerek Ruslara sığınmış olan Abdurrahman Han, Afgan tahtına geçti.¹⁷ İngilizler yenilen taraf oldukları halde daha önce olduğu gibi kendileriyle müttefik olan Abdurrahman Han'ı seçtirmeyi başarmışlardı.¹⁸ Emir Abdurrahman hanlığı süresince Ruslara karşı İngilizlerle münasebet içerisinde oldu.¹⁹ Abdurrahman Han zamanında İngilizlerin bugünkü Güney Afganistan sınırını tespit etmeleri ve Hayber Geçidi'nin Hindistan sınırları (şimdiki Pakistan) içinde

¹⁴ Mac Gregor, C. M., *War in Afghanistan 1879-1880*, Wayne State University Press, London 1985, s. 107-109.

¹⁵ "The War With Afghanistan", *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 23 October 1878, s.108

¹⁶ "Central Asia and Afghanistan", *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 16 October 1878, s.102.

¹⁷ Mehmet Saray, "Afganistan", *İslam Ansiklopedisi*, C. I., TDV. İstanbul 1998, s. 406.

¹⁸ H. E. Raugh, "Afghan War Second (1878-1880)", *The Victorians at War, 1815-1914 An Encyclopedia of British Military History*, ABC. CLIO Printed, California, London 2004, s. 9-10.

¹⁹ A. Yeğin, *Afganistan Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA, İstanbul 2015, s. 17-18

bırakılması, pek çok Afganlının anavatanları dışında kalmasına yol açtı. İngilizlerin isteklerini reddetmesi durumunda ülkenin yeniden İngiliz işgaline uğrayacağından korkan Abdurrahman Han 12 Kasım 1893'te "Durand Hattı" olarak bilinen anlaşmayı imzalamak mecburiyetinde kaldı. Bu anlaşmayla Afganistan'ın Güneydoğusundan Güneybatısına uzanan sınırları çizerek İngiliz sömürgesi altındaki Hindistan'dan Afganistan'ı ayırmıştır.²⁰ Bu anlaşma Afganistan'ın Güneydoğusunda gelecekte kurulacak İngiliz Pakistan'ı ile Afganistan arasındaki sınır anlaşmazlığının temel sorununu teşkil etti.²¹

İngilizlerin Afganistan'ı ikinci defa işgali de başarısızlıkla son bulunca, İngiliz idarecilerin bundan sonraki politikası olabildiğinde İngilizler ile ittifak halinde olan idarecilerin seçilmesi üzerinden Afganistan'ı idare etmek oldu. XIX. yüzyılda dünyanın en büyük emperyalist devleti olan Britanya ile diğer bir yayılcı devlet olan Çarlık Rusya'sı arasında bulunan Afganistan iki imparatorluk arasında kalan büyük bir mücadele sahasına dönüşmüştür. Fakat her iki taraf da Afganistan'da mutlak hâkimiyeti sağlayamadığından, Afganistan iki taraf arasında tampon ya da bariyer bir bölge olarak kalmış ve kabul edilmiştir. Ancak söz konusu sınırlar iki büyük gücün çıkarlarına göre tespit edildiğinden Afganistan sürekli olarak karışıklıkların yaşandığı bir bölge olmuş, bu ise iki büyük gücün bu hizipler arasına girerek ve kıskırtarak bölgeye sızabilmek için fırsat olarak görüşmüştür.

3. İngiliz-Rus Pazar Rekabeti

İngilizler ve Rusların Orta Asya'daki ülkeleri istila ve ilhak etmek istemelerinde en önemli sebep pazar oluşturma ve bu pazarı muhafaza ederek Hindistan ve Uzak Doğu ticaretini inhisarları altına almaktı. İngilizlerin Orta Asya ile ilgilenmeye başlamaları ise Rusların Hindistan ve Asya ve Uzak Doğu sömürgelerine yönelik tehdidinin gittikçe daha gerçekçi bir hale dönüşmesiyle ortaya çıktı. Bölgenin kaderi bu iki sömürgeci gücün Orta Asya'daki sömürgecilik pozisyonlarını ve emellerini gerçekleştirme sürecinde yaşanan rekabete göre belirlendi. 7 Kasım 1866 tarihli Levant Herald Gazetesi'nde Pazar rekabeti hususunda kısaca şunlar ifade edilmekteydi: Sibiryaya ile Kuzey bölgelerinden Afganistan ve Hindistan'a kadar olan

²⁰ Burged, F. A. , "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı", *Ortadoğu Analiz*, C. V, S. 56, Ağustos 2013, s. 62.

²¹ R. N. Ekşi - Gültepe-E. Cihangir, *Afgan Türkistanı: Mazlum Türklerin Ülkesi: Güney Türkistan*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 14.

geniş sahada bulunan insanlar Güney Rusya'da üretilen manifatura ürünleri için büyük bir pazar idi. Orta Asya, Hindistan pazarıyla karşılaştırıldığında önemsiz görülebilir. Fakat Rusya'nın etkisinden dolayı bu pazar asla bırakılmamalıydı. İngiliz Hint hükümeti mümkün olduğunca kuzey ve kuzeybatı ülkeleriyle ticarete teşvik edilmelidir. Yarkhud ve Hoten ticaretinin komisyon şefi Mister T. Douglas Forsth tarafından yazılan mektupta Hindistan ile bu tenha bölgeler arasındaki bağlantının devlet yardımı sayesinde kolaylaşacağı belirtilmekteydi. Hindistan ile Orta Asya'nın merkezi arasında daha fazla ilişki sağlanmalıdır denilmekteydi.²² Ruslar ve İngilizlerin Orta Asya'da nüfuz oluşturabilmesi için Afganistan kilit noktaya sahip bir ülkeydi. İngilizlerin iki defa Afganistan'ı işgal teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandığından, İngilizler, Afganlarla münasebette silah zoruna başvurmadan ekonomik ve kültürel yönden nüfuz oluşturmaya çalıştılar. 22 Nisan 1868 tarihli *Levant Herald* gazetesinde İngilizlerin Ruslara karşı Afgan ve Orta Asya pazarına hâkim olabilmeleri için izledikleri politika üzerinde durulmaktaydı. İngiliz idarecilerine göre Afganistan'da İngiliz hâkimiyeti ancak ticaret, kültür ve medeniyetle sağlanabilirdi.

Afganistan, İngilizlerin politik ve ticari hedefleri ve özlemini oluşturmaktaydı. İngilizlerin uzun bir zamandan beri Afganistan ve Orta Asya ile İran ve Hindistan'dan giden düzenli kervanlar sayesinde ticari münasebetleri vardı. İngilizler, Afganistan'ın Güney-Doğu güzergahında başarısız olunca tüm güçleri Güney-Batı yönünden ilerlemeye ve iletişim kurmaya harcadılar. İran üzerinden direkt olarak değil de ticaret vasıtasıyla Batı medeniyetini Afganistan'a taşıyarak müdahale etmeye yönelik bir politika izledi. Böylelikle askeri yönden zoraki açılmaya çalışan Doğu Hindistan yolu İngilizlere kapanırken İran-Afganistan yolu açılmış oldu. İngilizler konularından ötürü Orta Asya'nın tüm ülkeleriyle ticari ilişkileri geliştirmek suretiyle hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştılar. Rus ve İngiliz mallarının Orta Asya'daki rekabeti karşılaştırıldığında, Rusların kaybedeceği aşıkardı. En alt kalitede İngiliz malları Orta Asya pazarına sunulduğu halde bu ülkelerde oldukça rağbet görüyor. Asyalı tüccarlar ve tüketiciler koşulsuz olarak İngiliz endüstriyel ürünlerini tercih ediyor. İngiliz mallarına olan talep arttıkça bu ülkelerle daha sıkı münasebet sağlanmış oluyor.²³ Ruslar ve İngilizlerin

²² "Russian Policy in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 7 November 1866, 314

²³ "Russian and England in Central Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868, s. 75.

Afganistan ve Orta Asya üzerine yaşadıkları emperyalist rekabet, bu şekilde uzun bir asra yayıldı. Bölge toplumlarının kaderi iki güç arasında şekillendi.

4. Afganistan'a Yönelik Alt Yapı Çalışmalarında Rekabet

Çarlık Rusya'sının Orta Asya'da ilerleyişi teşkilatsız, kontrolsüz ve disiplin-den yoksun bir ilerleme şeklindeki İngiliz iddialarına karşın Ruslar, hanlıkların işgali öncesi ve sonrasında bu bölgelerle bağlantılarını güçlendirmek ve hükümet merkeziyle iletişim kurmak için yollar, demir yolları ve telgraf hatları kurmaktaydı. Hatta Buhara'yı ele geçirdikten sonra hızlı bir şekilde Kâbil'e kadar yollar yapmışlardı.²⁴ Ruslar, Orta Asya'da teşkilatlı bir şekilde ilerlediği esnada İngiliz Avam Kamarası'nda, son Rus işgalleri sonrasında Orta Asya hakkında detaylı bir haritanın olup olmadığı tartışılmaktaydı. Avam Kamarası'ndan Mr. Seymour, Hindistan yönetimi genel sekreterliğinden Orta Asya'ya ait Hindistan resmî kurumlarınca sağlanan bilgilere göre doğru düzgün bir haritanın olup olmadığını sordu. Mr. Grant Duff, Hindistan resmi kurumu değil de İngiliz savaş ofisi tarafından birkaç gün içerisinde yayınlanacağı bildirdi. Duff ayrıca bugüne kadar Amuderya'nın sağ kıyısında bulunan 9.000 fiti bulan yüksek bölgelerin haritalarının çizilmesine yönelik hiçbir coğrafyacının henüz bulunmadığını bildiriyordu. Buraya teğmen rütbesinde bir gezginin coğrafyayı keşfetmek amacıyla seyahat ettiği, ancak seyahatini tamamlayamadan öldüğü, buraya ait yetersiz bilginin ise Sir Henry Rawson adında bir seyyahın verdiği az sayıdaki küçük yerleşim bölgelerine ait bilgilerden ibaret olduğunu Avam Kamarası'na sundu.²⁵ İngilizler, Rusların Orta Asya'daki ilerleyişinin Afganistan ve Hindistan'ı tehdit etmeye başladığı andan itibaren bölge coğrafyası hakkında detaylı araştırmalar ve haritalar yaptırarak Orta Asya'ya ait göller, nehirler, dağlar ve geçit yolları hakkında bilgi üstünlüğüne sahip olmaya çalıştılar.

16 Ekim 1878 tarihli Levant Herald gazetesinde haberi verilen *The Turkestan* adlı gazetede belirtildiğine göre Ruslar, hanlıkları işgal ettikten sonra Taşkent'te, Buhara'da, Djama'da bulunan ordularının münasebetlerini sağlamak amacıyla birçok telgraf hattı oluşturmuştu. Semerkant'tan Djama arasına çekilen telgraf hattı buradan Katakurgan'a kadar devam etti. Buradan ise uzatılarak Taşkent'ten Hocent, Tiube, Çizak ve Semerkant şehirleri telgraf hatlarıyla birbirine bağlandı. Afgan Emiri Şir Ali Han, General Ka-

²⁴ "The Russians in Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865, s. 98.

²⁵ "Central Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 5 March 1873, s. 75.

ufman ile görüştüğünde Rus mühendislerin Amuderya’da olduğu gibi Afganistan’a telgraf hattı çekmeye hazır olduğunu duyunca, hayretler içinde kaldığı belirtilmekteydi. Rusların hâkimiyet sağladıkları şehirleri telgraf hatlarıyla birbirine bağlaması, İngilizlere karşı dikkate değer avantaj elde etmelerini sağladı.²⁶

3 Temmuz 1867 tarihli Levant Herald gazetesinde Hindistan’dan Orta Asya ve Orta Asya’dan Rusya’nın merkezine kadar uzanan yollar ve bu yolların sağlayacağı stratejik avantajdan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmekteydi. Bu konuda kısaca şu değerlendirmeler yapılmaktaydı: Ruslar, Hindistan’a yaklaşmak için sınır noktasında Astrabat ve Hazar Denizi’nin güney kıyısında bulunan Cizzak, Rusların kolay bir şekilde ilerleyebileceği yollara sahiptir. Astrabat, Hazar Denizi ve Volga üzerinden doğrudan Rusya’nın kalbine ulaşır. Adı geçen deniz ve nehirler üzerinde çok sayıda Rus ticaret filolarının seyrüseferi vardır. Ruslar Hindistan’a ulaşmada iki önemli yol olan Astrabat ve Cizzak üzerinde bir takım yol açma çalışmaları başlattılar. Bu yollar birbirine paralel olarak üç ya da dört yüz mil ara ile bulunur. Hindistan’dan Astrabat’a olan uzaklık Astrabat-Meşhed-Herat ve Kandahar üzerinden 1.350 mildir. Cizzak’tan ise Buhara-Belh-Kabil ve Peşaver üzerinden 930 mil mesafededir. Ayrıca bu iki yol arasında bağlantı noktaları bulunur. Buhara’dan Belh üzerinden Herat’a; güney’de ise Kabil-Kandahar arasında bağlantı yolları vardır. Bu yollarda Rusların tamamen hâkimiyeti sağlamaları durumunda, Ruslar Herat ve Kandahar üzerinden Hindistan’a ulaşma imkânına sahip olacaktır.

Rus yayılcılığı için en önemli vasıta şüphesiz demiryollarıydı. Ruslar Türkistan’dan Afganistan ve Hindistan’a kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmak için demiryollarına ayrı bir ehemmiyet verdiler. 6 Ağustos 1873 Tarihli Levant Herald gazetesinde yayınlanan “*İran Anlaşmaları*” adlı makalede yer aldığı üzere 12 Eylül 1872’de İran şahı tarafından imzalanan anlaşmayı elzem kılan gelişme ise Rusların Afganistan ve Hindistan’a doğru ilerlemek için yaptığı demiryollarıydı. Ruslar Hazar Denizi’ne doğru üç koldan başarılı bir şekilde demiryolları inşa etmeye başlamışlardı. Bu yollardan ilki St. Petersburg’dan başlayarak Moskova üzerinden Azof Denizi’ne kadar uza-

²⁶ “Central Asia and Afghanistan, Amenities of Russia and Ameer”, *The Levant Herald*, Wednesday, 16 October 1878, s. 102.

nıyordu. Bu hat tamamlanarak faaliyete geçti. İkincisi Orel'den Zarazjin'den Volga'ya kadar uzanmaktaydı. Yapımına henüz başlanılan bu demir yolunun inşası devam ediyordu. Üçüncü demiryolu ise Moskova'dan direkt olarak Zarazjin'e uzanmakta olup bu demiryolu henüz tamamlandı. Daha sonra bu yolun Astrahan'a bağlanması planlanıyordu.²⁷

Rusların demiryolu politikasına karşın İngilizler de Hindistan'dan Afganistan'a doğrudan ulaşmanın yollarını aramaktaydılar. 3 Temmuz 1867 tarihli Levant Herald gazetesindeki "Rusya ve Hindistan" başlıklı makalede: Ruslar Orta Asya'da hanlıkların işgaliyle meşgul olurken, İngilizlerin, Ruslardan önce Herat'tan Hindistan'a kadar bir demiryolu inşa etmeleri, bu demiryolunun da İndus Vadisi'ne kadar uzatmaları icap etmektedir. Ancak bu şekilde Rusların Herat üzerinden Hindistan'a saldırıları engellenmiş olur²⁸ şeklinde Ruslara karşı alınacak önlemler belirtilmekteydi.

İngilizlerin Afganistan üzerinden Türkistan'a ulaşmaya yönelik bir diğer politikaları da Basra Körfezi'nden Afganistan'a kadar uzanan sahada yüksek sermayeli bir demiryolu yapma projeleriydi. 22 Nisan 1868 tarihli Levant Herald Gazetesinde yayımlanan "Rusya, İngiltere ve Orta Asya" adlı makalede: İngilizler, *Türkistan Genel Valiliği'nin dikkatini çekmek için 20.000.000 sterlin bütçeli Pers Körfezi'nden Orta Asya'ya doğru bir demiryolu projesini hayata geçirmek zorundadır. Bu demiryolu hattının inşa edilmesi durumunda bölgede Ruslar karşısında hayli avantajlı konuma ulaşmış olacaklardır. İngilizler böylelikle Orta Asya içlerine direkt olarak müdahalede bulunma imkânı yakalamış olacaklardır. İngilizlerin Orta Asya'daki varlığını güçlü bir şekilde inşa etmesi ve muhafaza etmesi Doğu'nun anahtarını eline geçirmesi demektir. Şark Meselesi açısından değerlendirildiğinde ise bu anahtar kimin elindeyse güç onda olacaktır. Bu şekilde düşünüldüğünde gelecekte iki devletten başarısız olanın ağlayacağı kesindir. Bu satranç oyununda İngiltere'nin Pers Demiryolu inşası için İran hükümeti ile anlaşmaya varması İngilizleri bu hamlede başarılı kıldı²⁹* şeklinde Ruslara karşı yapılacak demiryollarının öneminden bahsetmekteydi.

Sonuç

İngilizler, Rusların Hokand, Hive ve Buhara hanlıklarını işgale kalkıştığı döneme kadar Rus tehlikesini tam olarak göremedi ya da önem vermedi.

²⁷ "The Persian Concessions", *The Levant Herald*, Wednesday, 6 August 1873, s. 250.

²⁸ "Russia and India", *The Levant Herald*, Wednesday, 3 July 1867, s. 154.

²⁹ "Russian and England in Central Asia", *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868, s. 75.

Bu düşünceye sahip olmalarında gerek Kazak hanlıklarının geçit vermeme-leri gerekse Ruslar için büyük bir trajediye dönüşen Hive seferleri Batı dünyasının tedbirler almamaya sevk etmiş olmalıydı. İngilizlere göre Ruslar Orta Asya steplerinde bir bölgede eninde sonunda durmak zorunda kalacaklardı. Lakin Rusların hanlıkları tamamen ele geçirmeleri ve hemen ardından Afganistan ve Kaşgar ile ilgilenmeye başlamaları Rusları, Hindistan sömürgesinde İngilizlerle komşu hale getirmiş olacaktı. Gerek Ruslar gerekse İngilizler gelecekte mukadder olarak gördükleri büyük karşılaşma için askeri, iktisadi, stratejik tedbirler aldılar. Müstahkem kaleler inşa ettiler. Deniz, demir ve kara yolları inşa ederek hazırlıklar yaptılar. Hindistan Genel Valiliği, İngilizlerin en büyük sömürgesi mahiyetindeydi. Diğer yandan Uzak Doğu pazarının kontrolü de yine bu valilik üzerinden sağlanmaktaydı. Rusların Kaşgar üzerinden Uzak Doğu'ya Afganistan ve İran üzerinden de Hindistan, Basra Körfezi ve sıcak denizlere inme teşebbüsleri tüm noktalarda Rus ve İngiliz çıkarlarını karşı karşıya getirmekteydi. Bu noktada kilit ülke Afganistan idi. Bunun farkında olan İngilizler ilki 1838 ikincisi 1878'de olmak üzere iki defa Afganistan'ı işgal teşebbüsünde bulundular. Fakat Afganistan coğrafi ve sosyo- kültürel yönden kontrol edilmesi güç bir coğrafyaydı. İşgal edilse dahi yabancı bir devletin egemenliği altında yaşayamayacak kadar savaştı ve özgürlüğüne tutku ile bağlı birçok muhtelif unsura sahipti. Coğrafi olarak ise İngiliz Hindistan Valiliği ve Çarlık Rusya'sının merkezine hayli uzak idi. Bunun farkında olan Rusya ve Büyük Britanya, Afganistan'ı işgal etmek yerine kendileriyle ittifak halinde hareket edebilecek idareciler seçmek için çaba gösterdiler. İç yapısından dolayı asabiyet ve kan bağına dayalı bir çok unsurun iktidar yarışı içerisinde olması, ülkeyi her daim dış güçlerin müdahalesine açık hale getirmişti.

Kaynakça

Gazete ve Cerideler

“The Russians in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 26 April 1865.

“Russian Policy in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 7 November 1866.

“Russia and India”, *The Levant Herald*, Wednesday, 3 July 1867.

“Russia and Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 29 July 1868.

“Russian Progres in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 16 September 1868.

“Russian and England in Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868.

“Russia in Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 2 September 1868.

“Russian and England in Central Asia”, ve İngiltere Orta Asya’da”, *The Levant Herald*, Wednesday, 22 April 1868.

“Central Asia”, *The Levant Herald*, Wednesday, 5 March 1873.

“The Persian Concessions”, *The Levant Herald*, Wednesday, 6 August 1873.

“The War With Afghanistan”, *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 23 October 1878.

“Central Asia and Afghanistan”, *The Constantinople Messenger*, Wednesday, 16 October 1878.

“Central Asia and Afghanistan, Amenities of Russia and Ameer”, *The Levant Herald*, Wednesday, 16 October 1878.

Kaynak ve Tetkik Eserler

YEĞİN, A., *Afganistan Siyasetini Anlama Klavuzu*, SETA, İstanbul 2015.

BURGED, F. A., “Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanın Kavga’nın Diğer Adı”, *Ortadoğu Analiz*, C. V, S. 56, Ağustos, 2013, s. 60-67.

RAUGH, H. E., “Afghan War Second (1878-1880)”, *The Victorians at War, 1815-1914 An Encyclopedia of British Military History*, ABC. CLIO Printed, California, London 2004.

NORRIS, J. A., *The First Afghan War 1838-1842*, Campridge University Press, Campridge 1967.

SARAY, M., “Afganistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. I., TDV. İstanbul 1998, s. 401-408.

EKŞİ, R-N. Gültepe-E. Cihangir, *Afgan Türkistanı: Mazlum Türklerin Ülkesi: Güney Türkistan*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

MACGREGOR, C. M., *War in Afghanistan 1879-1880*, Wayne State University Press, London 1985.

SABOL, S. “Orta Asya’da Rus İngiliz Rekabeti”, Tarih Tarih Yayınevi’nin internet sitesi.

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=356313&/Orta-Asyada-Rus-%C4%B0ngiliz-Rekabeti-/-Do%C3%A7.-Dr.-Steven-Sabol->, Erişim Tarihi 09. 04. 2017.

DALRIMPLE, W., *Return of a King the Battle for Afghanistan*, Bloomsbury Publishing London, New Delhi 2013.